

ODROBINA LÁSZLÓ

SZALAMISZI EPIPHANIOSZ ÉS A KONTEXTUSBA HELYEZÉS FONTOSSÁGA

Szalamiszi Epiphanosz, a 4. század nagy egyházi írója *Panarion* (*Kosár*) címmel mutatja be kora és a korábbi idők fontosabb eretnekségeinek tanításait, s adja elő az egyház egyértelmű álláspontját a téves hittételekkel kapcsolatban.

Ennek a műnek a 61. fejezetében található az a mondat, melyet a római és kánonjogászok, illetve a témával foglalkozó egyháztörténészek és patrológusok általában úgy értelmeznek, mint Epiphanosz negatív állásfoglalását a zsidók és keresztények között kötetlen ügynevezett vegyesházasságok ellen:¹

*Abban az időben megparancsolták a hívőknek, hogy ne adják lányaikat feleségül zsidóhoz, hanem kizárólag keresztényekhez adhatják, akiknek hite megegyezik az övékkel.*²

Első látásra a mondat valóban a vegyesházasságok bizonyos fajtájának tilalmát tartalmazza, s ha folytatjuk a szöveget, megtaláljuk a tilalom indoklását is:

*Mivel [az Evangélium] hirdetésének még a kezdetén voltak, nem létezett olyan terület, ahol sok keresztény lett volna, vagy legalábbis olyanok, akik követték volna a keresztény tanításokat.*³

Ez a magyarázat kétségekívül nagyon meggyőző: mivel a kereszténység még kis területen és mértékben terjedt csak el, vigyázni kellett, hogy ne rontsák meg idegen befolyások. Ugyanakkor ha még egyszer elolvassuk az első mondatot, felmerül egy kérdés: milyen korról beszél Epiphanosz? Miért mondja, hogy *akkor* ezt a parancsot adták? Nem időközön feletti volna ez a tilalom? Nem olyan törvényről van szó, amely mindig érvényes marad?

Kételyeink tovább nőnek, ha elolvassuk az előző mondatot is:⁴

*Furcsamód a törvény azt írta elő, hogy a zsidó lányokat nem szabad feleségül adni idegenekhez, nehogy ezáltal bálványimádókká váljanak.*⁵

Továbbá aggodalomra adhat okot, ha figyelembe vesszük Epiphanosz írásának jellegét: Nem olyan műről van szó, mellyel a szalamiszi püspök a keresztényeket óvna a vegyesházasságok ellen, hanem egy hereziológiáról, azaz elméleti eretnekellenes írással van dolgunk, melyben írónk felsorolja a

¹ P. Mahfoud: Les mariages mixtes: étude historico-canonique. Apollinaris 28 (1965) 85; G. De Bonfils: Legislazione ed ebrei nel IV secolo. Il divieto dei matrimoni misti. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*, 3a s., 29 (1987) 428; A. Fa'Atulo *Eligius Fau: Mixed Marriage: the Historical Evolution of the Impediment of Disparity of Cult and Prohibition of Mixed Religion up to the Legislation of the 1983 Code*. Roma. 31, 28. jegyzet.

² *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: ἕκαστος τοῖνυν τῶν πιστευσάντων τότε προσετάσσετο οὐκέτι Ἰουδαίους ἐκδίδοσθαι τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, ἀλλὰ Χριστιανοῖς ὁμοδόξοις καὶ ὁμογνώμοσι. (Az idézett szövegek lelőhelye: Epiphanius, *Ancoratus und Panarion*, vol. 2, GCS Lipsce 1922. 379–389).

³ Νέου δε ὄντος τοῦ κηρύγματος οὕτω πλῆθος κατὰ τόπον Χριστιανῶν ὑπήρχε καὶ Χριστιανικῆς διδασκαλίας.

⁴ Ennek a kételynek nyomát sem találjuk viszont pl. Fa'Atulo fentebb említett munkájában (*Fa'Atulo: i. m. passim*) írásában, jóllehet pontosan ettől a mondatától kezdve idézi a szöveg helyet.

⁵ Θωμαστώσ γὰρ ἐκήρυττεν ὁ νόμος μὴ δοῦναι τὰς θυγατέρας τοὺς Ἰσραηλίτας τοῖς ἄλλοφύλοις, ἵνα μὴ ἀποπλανῶσιν αὐτὰς ἐπὶ τὰ εἶδωλα.

kereszténység addigi történetének általa veszélyesnek tartott tévtanításait, s tisztázza az azokban előbukkanó téves tanításokat.⁶ Miért szőne a püspök egy gyakorlati jellegű intelmet, tilalmat egy inkább elméleti-tudományos jellegű műbe?

A választ maga a szöveg adja meg nekünk, s ez az, ahol vissza kell utalnom a címre: Epiphanosz és a kontextusba helyezés fontosságára. Lássuk tehát a kontextust!

A szövegrészlet a mű 61. fejezetében található, a katharokról és az angyaliakról⁷ szóló részek után, illetve a szabelliánusokat,⁸ az origenistákat⁹ és Órigenészt¹⁰ tárgyaló szakaszok előtt, a fejezet címe pedig *Az apostoliak ellen*. Mindezen fejezetek olyan téves tanításokat tartalmaznak tehát, melyeket szerzőnk megpróbál teológiai érvekkel cáfolni. De nézzük meg közelebbről az apostoliak tanításáról szóló fejezetet.

Ezeket az apostoliakat nevezik *lemondóaknak* is, mivel lemondanak minden vagyonukról: kezdetben Tatianosz tanítványaihoz, az enkratitákhoz vagy más szóval a katharokhoz tartoznak, később azonban elválnak tőlük is, de nem is térnek vissza az egyházba. „*Minden elképzelhetőnél szigorúbbak*”: nem fogadják vissza közösségükbe, aki egyszer bűnt követett el, s nem ismerik el a házasságot. Más szentségeik és misztériumaik vannak, mint a katolikus egyháznak. A katharokkal ellentétben ők viszont Tamás és András apostolok cselekedeteit olvassák, s az egyház előírásait távolról sem ismerik el helyesnek.¹¹

Ez ellen a szekta ellen, s főként a házasságot elvető tanításuk ellen irányul Epiphanosz invektívája.¹² De lássuk mármost a püspök érveit! Ha a házasságot tisztátalan mivolta miatt el kell vetni, mindazok is tisztátalanok, akik házasságból születtek, beleértve az apostoliakat is. S minthogy a házasság Istentől származik, ha ezt visszautasítják, magát Istent utasítják vissza.¹³ A házasság isteni eredetének alapját a Bibliában találjuk (Mt 19, 6): „*Amit Isten egybekötött, ember szét ne válassza!*” A házasság és az önmegtartóztatás tehát egyaránt Istentől való dolgok, s csak a válás jön az embertől.¹⁴ Vannak ezen a területen természettiltott dolgok, mint például a házasságtörés, prostitúció, bigámia stb., azonban a törvény szerint megkötött házasság az Isten által megteremtett természetből adódik.¹⁵

Tudjuk, hogy ezek az eretnekek Kis-Ázsia egészen kicsi területén élnek: ha viszont Krisztus tanításának a letéteményesei, hogy lehet az, hogy egyházuk nem terjedt még el az egész világon Krisztus szavai szerint?¹⁶

Ha a házasságot tisztátalannak tartják, nincs reményük az életre: házasságok nélkül kellene megszületniük. Minthogy azonban egyrészt nem lehetnek tiszták, ha tisztátalan házasságokból származnának, másrészt mivel mégis tiszták, következésképp a házasságok sem lehetnek tisztátalanok: nagy tehát az ő tévedésük.¹⁷

Ennek a szektának a legfontosabb tanítása, miszerint le kell tudni mondani a földi javakról, megtalálható az egyház tanításai között is: az egyház azonban ebből kifolyólag még nem veti meg

⁶ Epiphanosz eretnekértelmezéséhez l. pl. *M. Young Fr.*: Did Epiphanius know what he meant by heresy? *Studia Patristica* 17 (1982) 199–205.

⁷ 59. fej.

⁸ 62. fej.

⁹ 62. fej.

¹⁰ 63. fej.

¹¹ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 1.

¹² Epiphanosz kiegyensúlyozott házasságteológiájához l. pl. *G. Oggioni*: Matrimonio e verginità presso i Padri. In: *Matrimonio e verginità. Saggi di teologia*. Venegono 1963. 223–224; *C. S. Riggi*: Epifanio divorzista? *Salesianum* 33 (1971) 599–666.

¹³ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 1.

¹⁴ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 1.

¹⁵ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 1.

¹⁶ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 2.

¹⁷ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 2.

azokat, akik nem mondanak le azokról. Krisztus ugyanis az emberektől olyan dolgokat vár, amilyeneket meg tudnak valósítani.¹⁸

Az egyház olyan, mint egy hajó: s minthogy a hajó minden egyes szerkezeti eleme sem éppen ugyanolyan, ugyanígy van ez az egyháznál is. A keresztények különböznek egymástól az általuk gyakorolt önmegtartóztatás mértékében is. Ha tehát ez a szekta csupa azonos részből tevődik össze, éppen az egyház legfontosabb jellegzetessége hiányzik belőle. Ha valaki többre képes, nem veheti meg ezért azt, aki nem képes annyira: így viselkedtek az apostolok is, akik pedig lemondtak javaikról, s így viselkedett Jézus is, akinek bár nem volt semmije, nem zavarta el magától a neki segítő nőket.¹⁹

Jézus szerint az Isten országában karitatív tetteink alapján fognak majd ítéletet tartani az emberek felett: de milyen tettekre lennének képesek vagyon nélkül?²⁰

Továbbá ha ezek az apostoliak elfogadnák az egyszerű életet élőket, s közösségben akarnának élni a házasságokkal is, önmegtartóztatásuk dicséretre méltó volna.²¹ Isten hajója ugyanis felvesz minden embert – kivéve a bűnözőket –, s kinek-kinek olyan feladatot oszt, amire képes, s ha valaki esetleg semmihez sem értene, ő is a hajón maradhat, nehogy a tengerben alámerüljön. Az egyház ugyanis nem tesz különbséget az emberek között az általuk birtokolt lelki javak szerint.²²

A szüzesség abszolút értéke ellen szól Epiphanosznak az 1 Kor 7, 36-tal kapcsolatos, az előbbieket után következő kijelentése: „*Ha pedig valaki úgy gondolja, hogy vét a lányával kapcsolatos elvárások ellen, amennyiben a lány túllép a házasságra érett koron (s nem megy feleségül senkihez), ha tényleg ezt akarja [az apa], tegye meg nyugodtan, házassítsa meg a lányát*”.²³ Eddig jól érthető az argumentáció (ti. még az apostol is megengedi az apáknak, hogy férjhez adják lányaikat), azonban ettől a ponttól kezdve úgy érezhetjük, ingoványos talajra téved Epiphanosz: Minthogy a bűn nélküli élet képességét csak a keresztséggel kapjuk meg, s mivel erre mindenkinek szüksége van, mert ez mossa le a testet és a lelket a bűnbánat által, mindebből logikusan következik, hogy a keresztséget egyaránt ki lehet szolgáltatni a szűznek és annak is, aki már nem szűz.²⁴ – Még ha ez a gondolatmenet nem is teljesen világos, a püspök célja egyértelműnek tűnik: ezzel a szakasszal is a házasság legitim voltát akarja alátámasztani.

S itt érkezünk el tulajdonképpeni témánkhoz: a következő pontban Epiphanosz folytatja az 1 Kor 7, 36 magyarázatát. Előbb elveti a szakasznak egy téves értelmezését (melynek értelmében a bibliai hely azokról is szólna, akik bár önként választották a szüzességet, mégis arra kényszerülnek, hogy megházasodjanak:²⁵ majd egy másik magyarázatot ad a sor eredetére. Szerinte ugyanis azokról a szűzekről lenne itt szó, akik férfiak hiányában maradtak azok.²⁶ Minthogy mármost az apostolok még a zsidó mentalitás szerint nevelkedtek, ezért az Evangélium hirdetését a régi törvény keretei között

¹⁸ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 3.

¹⁹ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 3.

²⁰ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 4.

²¹ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 4.

²² *Adversus haereses* 2, 1, 61, 4.

²³ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 4: πότεν δε τῷ ἀποστόλῳ τὸ εἰρημένον τὸ ἐὰν νομίξῃ ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν ἰδίαν παρθένον καὶ οὕτως ὀφείλει ποιῆσαι, γαμείτω· οὐχ ἁμαρτάνει.

²⁴ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 4: οὐκ ἔκτος δε λουτροῦ δύναται πληροῦν τὸ οὐχ ἁμαρτάνειν. εἰ γὰρ πάντες ἡμάρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεὰν τῆ χάριτι, δῆλον ὅτι διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, τὸ γὰρ λουτρὸν ἐκόσμησε τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἀπολοῦσαν πᾶν ἁμάρτημα διὰ μετανοίας. ἄρα γε καὶ ἐπὶ τὴν οὖσαν παρθένον τὸ χάρισμα ἐφήπλωται τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐπὶ τὴν οὖσαν παρθένον σφραγίζεσθαι ἐπίγεται διὰ τὸ ἁμαρτίας.

²⁵ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: Ἀλλὰ μή τινες πάλιν ὑδαρευόμενοι νομίσωσιν, ἐὰν εἴπωμεν περὶ παρθένου διατάξασθαι τὸν ἀπόστολον τὸ γῆμαι, μὴ τὴν ἅπαξ ὄρισασαν παρθεῖαν θεῦ κατασπάσαι τοῦ ἰδίου δρόμου βουλόμενος ὁ ἀπόστολος ταῦτα διετάξατο.

²⁶ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: οὐ γὰρ περὶ τούτων ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ παρθένων ὑπεράκμων τῶν οὐ διὰ παρθεῖαν ἐν τῇ ἀκμῇ παραμεινασῶν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἠπορηκεῖν ἀνδρῶν πρὸς γάμον.

kezdték meg, annak minden minuciózus és aprólékos előírásával együtt.²⁷ Mivel pedig ez a régi törvény tiltotta, hogy zsidó lányok idegenhez menjenek férjhez (hogy ezzel ne legyenek bálványimádókká), az apostolok ezt a rendelkezést ellenkező értelemben alkalmazták: megtiltották, hogy a keresztények zsidókhöz adják lányaikat,²⁸ mivel úgy gondolták, a vallás kezdetén gyengék még a keresztények, s gyenge a keresztény tanítás.²⁹ Hiányoztak azonban a keresztény férfiak, így sok keresztény lány maradt vénlány, de mivel „*égték a testi vágytól*”, ezért sorozatosan követtek el szexuális kilengéseket.³⁰ Az apostol tehát látva, hogy nem lehet problémamentesen alkalmazni a régi törvényt az új helyzetre, felmentette ezen tilalom alól a lányos apákat, s lehetővé tette, hogy akár nem keresztényekhez is feleségül adják őket (bár kifejezetten ezt nem mondja ki Epiphániosz, de indirekt módon következik gondolatmenetéből).³¹ Majd megjegyzi még a *parq̄shon* szó jelentésének egy másik értelmezése után, hogy ha valaki lelki károkat szenved az erőszakkal tisztán tartott teste miatt, jobb, ha inkább bárkivel házasságot köt.³²

A következő részben Epiphániosz azokat ítéli el, akik elvárják, hogy szektájuk tagjai elbocsássák házastársukat,³³ majd idézve az Egyház hagyományát, bűnnek tartja a szüzek házasságát, illetve ismételtelen az apostol tekintélyére alapozva tisztázza a helyzetet: szerinte az apostol azokról a szüzekről beszélt, akik nem a keresztény férfiak hiánya miatt házasodtak meg.³⁴ Magyarán továbbá a szüzeknek az ilyen házassággal elkövetett bűnének súlyát,³⁵ kevésbé súlyos bűnnek nevezi, ha egy ilyen szűz házasságot köt, majd egy hosszabb idő után visszafogadja az egyház közössége, mintha félve az emberek megvetésétől titkos szexuális kapcsolatot tartana fenn valakivel.³⁶

Eddig tart tehát a fejezet lényegi része: az utolsó részben megdicséri még az egyház elnéző hozzáállását (s az egyház által Istenét), kijelenti, hogy ezt az eretnekséget legyőzte, s továbbhalad a következő tévtanítás felé.³⁷

²⁷ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: ἐξ Ἰουδαίων γὰρ ὀρμώμενοι οἱ ἀπόστολοι καὶ κατὰ τὸν νόμον πολιτευσάμενοι τὴν ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ἐποιήσαντο, θεσμοῖς ἐπι κατεχόμενοι τοῖς ἐν τῷ νόμῳ, οὐ κατὰ τινα σαρκῶς δικαίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐμμελῆ τοῦ νόμου ἀσφάλειαν καὶ ἀκριβολογίαν.

²⁸ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: θαυμαστῶς γὰρ ἐκήρυττεν ὁ νόμος μὴ δοῦναι τὰς θυγατέρας τοῖς Ἰσραηλίταις τοῖς ἀλλοφύλοις, ἵνα μὴ ἀποπλανῶσιν αὐτὰς ἐπὶ τὰ εἰδῶλα. ἕκαστος τοῖνυν τῶν πιστευσάντων τότε προσετάσσετο οὐκέτι Ἰουδαίους ἐκδίδοσθαι τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, ἀλλὰ Χριστιανοῖς ὁμοδόξοις καὶ ὁμογνώμοσι.

²⁹ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: νέου δε ὄντος τοῦ κηρύγματος οὕτω πλῆθος κατὰ τόπον Χριστιανῶν ὑπῆρχε καὶ Χριστιανικῆς διδασκαλίας.

³⁰ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: οἵτινες οὖν τότε ἔσχον θυγατέρας παρθένους, μὴ εὐποροῦντες ἐκδίδοσθαι Χριστιανοῖς, ἐφύλαττον τὰς ἑαυτῶν παρθένους ἄχρι πολλοῦ τοῦ χρόνου, ἐκεῖναι δὲ ὑπερακμάζουσαι περιέπιπτον πορνείᾳ διὰ τὴν κατὰ φύσιν ἀνάγκην.

³¹ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: ὁ γοῦν ἀπόστολος ὀρῶν τὸ ἐπιζήμιον τὸ διὰ τῆς ἀκριβολογίας συμβαῖνον ἐπέτρεψε λέγων εἰ δὲ τις βούλεται ἐκδοῦναι τὴν ἑαυτοῦ παρθένον. Epiphániosz teológiájának a laikusok iránti toleráns jellegéről l. pl. A. Pourkier: L'hérésiologie chez Épiphane de Salamine. *Christianisme antique* 4 (1992) 393–405.

³² *Adversus haereses* 2, 1, 61, 5: καὶ οὐκ εἶπε τὴν ἰδίαν παρθεῖναι οὐ γὰρ περὶ τοῦ ἰδίου σώματος ἔλεγεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ πατρὸς φυλάσσοντος παρθένον· εἰ δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ παρθένον τὸ ἴδιον σῶμα λέγει, οὐδὲν κωλύσει. φησὶν οὖν ὅς ἔστηκεν ἐδραῖος ἐν τῷ ἰδίῳ νῶ καὶ τοῦτο ὀφείλει ποιῆσαι, γαμεῖτω, φησὶν, οὐχ ἁμαρτάνει. γαμεῖτω, ᾧ δ' ἂν εὐποροῖη, οὐχ ἁμαρτάνει. καὶ διὰ τοῦτό φησιν· δέδεσαι γυναῖκί, μὴ ζῆτει λύσιν· λέλυσαι ἀπὸ γυναικὸς, μὴ ζῆτει γυναῖκα. ὁ λέγων θέλω πάντας εἶναι ὡς ἑμαυτὲν ἔλεγεν καὶ εἰ οὐκ ἐγκρατεῦνται, γαμεῖτωσαν.

³³ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 6.

³⁴ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 6.

³⁵ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 6.

³⁶ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 7.

³⁷ *Adversus haereses* 2, 1, 61, 8.

Összefoglalva tehát a szalamiszi püspök témánkra vonatkozó szavait, a következőket szögezhetjük le: bár Epiphanosz olyan módon kívánta értelmezni a szóban forgó szakaszt, hogy azt ellenfelei ne tudják a maguk hasznára fordítani, mégis olyan (téves) exegézist tár elénk,³⁸ amely a nagyobb bűnök elkerülése érdekében megengedi a vegyesházasságokat. Levonhatjuk-e ebből azt a következtetést, hogy ugyanilyen enyhe hozzáállást tanúsított volna Epiphanosz saját közössége tagjaival kapcsolatban is egy ilyen helyzetben? Valószínű, ugyanakkor ezt nem mondhatjuk ki teljes bizonyossággal, mint ahogy az is csak valószínű, hogy Epiphanosz korában és állomáshelyén nem állt már fent a keresztény férfiaknak az a hatalmas hiánya, amelyre Szent Pál hivatkozik a korinthusiakhoz írt első levelében.

Ezek tehát csupán következtetések, az viszont tény, hogy Epiphanosznak a fentiekben bemutatott szöveghelye nem a keresztény–zsidó vegyesházasságok ellen, hanem éppen azok érdekében szól – világossá válik ez mindazok számára, akik veszik a fáradságot, elolvassák az eredeti szövegeket, s nem elégednek meg az előttük járó kutatók gyors és felsorolásszerű megállapításainak automatikus ismétlésével. A reneszánsz filológusok híres felhívását tehát (*retournons aux sources*) a következőképp módosíthatjuk a fenti példa alapján: *retournons aux sources, et remettons-les dans leur contexte*.

ODROBINA LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem
Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék

³⁸ Erről a téves exegézisről l. pl. A. Pourkier: L'hérésologie chez Épiphane de Salamine. *Christianisme antique* 4 (1992) 398.